

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧОРНОЛУЦЬКИЙ Руслан Васильович

УДК 347.122:341.924 (477)

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСІБ
У КОЛІЗІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
БАЙМУРАТОВ Михайло Олександрович,
Маріупольський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри
правознавства

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ХАРИТОНОВА Олена Іванівна,
Одеська національна юридична академія,
в.о. завідувача кафедри підприємницького
та господарського права

кандидат юридичних наук, доцент
РЕЗНИЧЕНКО Семен Васильович,
начальник кафедри цивільного
та трудового права Одеського
юридичного інституту Харківського
національного університету внутрішніх справ

Провідна установа Київський національний університет
імені Тараса Шевченка Міністерства
освіти і науки України, кафедра
цивільного права (м. Київ).

Захист відбудеться "7" липня 2006 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23..

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "5" червня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. З другої половини ХХ ст. і до теперішнього часу в міжнародному праві збільшується питома вага і зростає значення норм, присвячених правовому статусу особи. Проблема правосуб'єктності особи належить до числа найважливіших у правовій науці, оскільки ця категорія використовується різними галузями права. Однак дотепер немає єдності у визначенні цього поняття. Разом із тим визначення поняття правосуб'єктності в цивільному праві є визначальним для характеристики суб'єктів цивільного права в цілому, виявлення загальних ознак учасників цивільних правовідносин, для аналізу конкретних форм виникнення і здійснення цивільних прав.

У законодавстві, починаючи з 20-х рр. ХХ ст. (коли вперше ставиться питання про правоздатність) і дотепер відбулися істотні зміни. Спеціальні наукові дослідження проблеми правосуб'єктності в цивільному праві датуються 50-ми - 70-ми рр. ХХ ст. Пізніше в юридичній науковій літературі питання правосуб'єктності розглядалося або побічно, у зв'язку з іншими цивільно-правовими категоріями (правоздатності і дієздатності, цивільними правовідносинами), або дослідження була присвячені вивченню правосуб'єктності окремих суб'єктів цивільного права (юридичних чи фізичних осіб, неповнолітніх громадян). Щодо міжнародного приватного права, то тут взагалі відсутні будь-які наукові розробки, які було би виконано на тлі оновленого цивільного законодавства, що дає підстави говорити про необхідність дослідження правосуб'єктності осіб у колізійному праві України. Додатковим фактором на користь такого висновку є прийняття Закону України "Про міжнародне приватне право", який набув чинності з 1 вересня 2005 р.

Незважаючи на існування досить солідних теоретичних розробок, слід зазначити, що явище правосуб'єктності як категорії юридичної практики залишається актуальним, певною мірою навіть спірним, тому дотепер загальних доктринальних підходів у тлумаченні його змісту так і не знайдено.

Важливим є питання визначення особливостей правосуб'єктності окремих учасників цивільного обороту. Вже існуючі поняття "правосуб'єктність", "правоздатність", "дієздатність", що використовуються в законодавстві і практиці, змінилися, наповнилися новими елементами. Наведене підкреслює актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямків досліджень Одеської національної юридичної академії "Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави" (державний реєстраційний номер

0101U001195). Тема дисертації безпосередньо пов'язана з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права на 2001 - 2005 роки за темою "Традиції приватного права України".

Мета та задачі дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення правосуб'єктності учасників міжнародних приватних правовідносин, аналіз законодавства, що визначає правовий статус суб'єктів міжнародного приватного права, практики його застосування, наукове осмислення правосуб'єктності як самостійної категорії цивільного та міжнародного приватного права.

Вирішення поставлених проблем має на меті не тільки визначити, що необхідно розуміти під правосуб'єктністю в цивільному і колізійному праві України, але й виявити практичну цінність цієї категорії при характеристиці окремих суб'єктів цивільних правовідносин.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі основні задачі:

- визначити поняття цивільної правосуб'єктності та її структурних елементів;
- простежити еволюцію інституту правоздатності;
- проаналізувати обсяг і зміст категорії "правоздатність";
- виявити розходження в обсязі правоздатності іноземних і українських громадян;
- виявити колізійні проблеми правоздатності іноземних громадян;
- виявити прогалини в цивільному законодавстві, пов'язані з проблемою правоздатності фізичних осіб;
- визначити роль особистого статусу і теорії національності при визначенні правоздатності і дієздатності юридичних осіб;
- дослідити особливості врегулювання правосуб'єктності юридичних осіб у колізійному праві України.

Об'єктом дослідження є поняття і зміст категорії цивільної правосуб'єктності як у цілому, так і з точки зору її окремих елементів, виявлення загальних і особливих рис правосуб'єктності суб'єктів міжнародного приватного права.

Предметом дослідження є аналіз, критика і класифікація різних концепцій, теорій і підходів до категорії цивільної правосуб'єктності, що існують у науці, а також системи нормативних актів, які визначають правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб в Україні, норм міжнародного права, присвячених правовому статусу особи, вітчизняних і зарубіжних наукових джерел.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод із системно-функціональним підходом до-

аналізу досліджуваних явищ. Це дозволило розглянути поняття правосуб'єктності в процесі постійного розвитку. У рамках зазначеного методологічного підходу використано також формально-логічний метод, за допомогою якого досліджувалося законодавство щодо категорії "правосуб'єктність", історичний метод, що дозволило дослідити специфіку змісту категорії "правосуб'єктність" у конкретних історичних умовах, а особливо у період дії приватного римського права, динаміку його розвитку. На цій методологічній основі здійснювалися збір, обробка й аналіз емпіричного матеріалу.

Науково-теоретичною основою дослідження правового регулювання правосуб'єктності осіб стали праці таких представників цивільно-правової та інших галузей юридичної науки та теоретиків права, як С.С. Алексеев, С.Н. Братусь, Б.К. Бегічев, М.О. Баймуратов, Я.Р. Веберс, Н.В. Вітрук, В.А. Дозорцев, Е.М. Ворожейкін, В.П. Грибанов, Д.М. Генкін, О.С. Йоффе, Н.М. Єршова, С.Ф. Кечекьян, О.А. Красавчиков, Я.С. Кожеуров, Н.П. Кузнецова, Л.В. Лазарев, Н.І. Матузов, А.В. Міцкевич, А.А. Піонтковський, А.І. Пергамент, В.А. Рясенцев, З.В. Ромовська, М.С. Строгович, Ю.К. Толстой, Е.А. Флейшиц, Є.О. Харитонов, Р.О. Халфіна, С.В. Черниченко, М.Ю. Черкес, Г.Ф. Шершеневич.

Аналіз цих досліджень є базовим для визначення поняття правосуб'єктності, її структурних елементів та є підґрунтям для подальших розвідок поняття правосуб'єктності в колізійному праві України.

Емпіричною базою дослідження є нормативно-правові акти України та законодавства ряду зарубіжних країн, матеріали судової практики, міжнародні договори.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні правосуб'єктності суб'єктів приватноправових відносин, а особливо відносин, ускладнених "іноземним елементом", вивченні нових структурних елементів змісту правосуб'єктності учасників міжнародних цивільних та інших приватних правовідносин, визначенні тенденцій розвитку законодавчого регулювання правового статусу учасників правових відносин.

За підсумками здійсненого наукового дослідження на захист виносяться такі положення, що визначають новизну дисертації:

уперше:

- обґрунтовується висновок про те, що правосуб'єктність є засобом визначення кола суб'єктів приватноправових відносин. Тільки її наявність дозволяє виступати учасниками цивільних відносин, а також бути носіями суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. Правоздатність дає підстави для визначення кола можливостей суб'єкта цивільного права, що служить

визначенням змісту його діяльності. Дієздатність у її прямому розумінні застосовується лише до громадян як суб'єктів приватноправових відносин;

- обґрунтовується положення про те, що зміст правоздатності фізичних осіб залежить від вікового та вольового критеріїв. Віковий критерій правоздатності є показником обсягу правоздатності, який визначається віковим цензом. Вольовий критерій визначає обсяг правоздатності залежно від здатності особи усвідомлювати свої дії;

- обґрунтовується висновок про те, що здійснення цивільних прав і обов'язків юридичною особою як публічного, так і приватного права провадиться її органами або представниками. Стосовно юридичних осіб не є необхідним застосування категорії "дієздатність", тому що вона є іманентною поняттю їхньої правоздатності:

- обґрунтовується положення, що загальна правосуб'єктність юридичної особи не має абсолютного (універсального) характеру. Вона має межі, які визначаються спеціалізацією (профілем діяльності);

- юридично обґрунтовано, що у сфері міжнародних приватноправових відносин держава як суб'єкт має загальну правоздатність. Загальний характер правоздатності держави виявляється в тому, що держава може набувати та здійснювати цивільні права та обов'язки, необхідні для здійснення діяльності, не забороненої законом у рамках встановленого правопорядку.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження. Висновки і пропозиції, зроблені в роботі з проблем правосуб'єктності окремих учасників цивільних правовідносин різних право порядків, можуть бути використані в процесі вдосконалення чинного законодавства України і правозастосовчої практики, у наукових дослідженнях, у навчальному процесі при викладанні курсів теорії держави і права, цивільного права, міжнародного приватного права.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена та обговорена у частинах і в цілому на кафедрі міжнародного права та міжнародних відносин та на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії. Її головні ідеї, основні теоретичні положення і висновки знайшли втілення в процесі читання лекцій і на семінарських заняттях, проведених дисертантом на різних факультетах Одеської національної юридичної академії.

Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на 9 науково-практичних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції "Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція" (Одеса, жовтень 2000 р.); науково-практичній конференції "Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі.

правоохоронної діяльності" (Донецьк, квітень 2001 р.); науково-практичній конференції "Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем" (Київ, жовтень 2001 р.); науково-практичній конференції Верховної Ради України "Парламентаризм в Україні: теорія та практика" (Київ, жовтень 2001 р.); міжнародній науково-практичній конференції "Судовий захист прав людини: національний і європейський досвід" (Одеса, листопад 2001 р.); 3-й, 4-й, 5-й, 6-й звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу і аспірантів Одеської національної юридичної академії (Одеса, лютий 2000 р., березень 2001 р., квітень 2002 р., квітень 2003 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у тринадцяти наукових статтях у збірниках, дев'ять з яких входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура дисертації визначається значенням та змістом наукової проблеми та відображає логіку і послідовність наукового дослідження, зумовлена його предметом і метою. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають 9 підрозділів та висновків до кожного розділу.

До тексту додано список використаних джерел на 16 сторінках (215 найменувань). Обсяг тексту (без списку літератури) становить 181 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються вибір та актуальність теми, визначаються характер об'єкта, предмета та методології дослідження, мета та його основні задачі, наукова новизна, зв'язок із науковими програмами, планами, висвітлюється ступінь розроблення проблематики роботи, інформаційна та правова база наукового дослідження, відображено теоретичне та практичне значення отриманих результатів та положень, що виносяться на захист, указуються форми апробації результатів дослідження, наводяться публікації за темою дисертації.

Розділ 1 "Поняття і структурні елементи правосуб'єктності осіб" складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу природи і змістовності поняття та структури правосуб'єктності осіб взагалі як багатогранного юридичного феномена.

У **підрозділі 1,1. "До поняття цивільної правосуб'єктності"** обґрунтовується проблема змістовності правосуб'єктності особи у правовій науці та літературі, незважаючи на те, що законодавець, як у минулому, так і сьогодні до цього поняття практично звертається дуже рідко.

При дослідженні явища правосуб'єктності як "категорії юридичної практики" виявляється, що до цих пір єдиних підходів тлумачення його змісту так і не знайдено. Вивчення онтологічних проблем правосуб'єктності різних суб'єктивних відносин в умовах переходу до ринкової економіки, створення правової держави, уявляється, недостатньо вивчені, а деякі з аспектів навіть не виносилися на розгляд. У такому розумінні важливим є підхід до правосуб'єктності як явища, не схожого на будь-яку іншу юридичну категорію. У зв'язку із цим потрібно чітко розпізнавати межу цієї категорії і не ототожнювати її з іншими правовими категоріями. Негативне ставлення до категорії правосуб'єктності або використання її в окремих галузях права, як правило, ґрунтується на спірних тезах, що правосуб'єктність є лише умовно прийнятою категорією, яка лише відображує якусь іншу категорію, наприклад, сукупність суб'єктивних прав.

Отже, центральне місце в роботі приділяється аналізу, у першу чергу, проблем тлумачення та реалізації цивільної правосуб'єктності осіб, проблем правоздатності та дієздатності, а також питанням теорії приватноправових відносин, суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб, проблем колізій різних державних право порядків.

Визначаючи місце цивільної правосуб'єктності в регулюванні приватних відносин та цивільного обігу, необхідно визнати, що інститут правосуб'єктності в законодавчому аспекті залежить від сутності суспільних відносин, систематизації системи права, появи нових галузей права, комплексних інститутів, та інтеграції їх правового регулювання. І тут законодавець не є тільки стороною, яка забезпечує дію юридичних норм у право суб'єктному режимі осіб.

У *підрозділі 1.2. "Структурні елементи правосуб'єктності осіб"* акцент зроблено на з'ясуванні правової природи цієї категорії та вивченні проблеми взаємодії її елементів, метою яких є виявлення характеристик системи правосуб'єктності. Аналізується структура такого юридичного феномена, як правосуб'єктність, що являє собою спосіб організації її змісту та повинна відображати особливості виникнення та регулювання правовідносин тієї чи іншої галузі.

На основі здійсненого дослідження робиться висновок про те, що правова наука та практика не знають єдиного підходу стосовно структури елементів правосуб'єктності особи, і у зв'язку з цим дуже часто виникають суперечності щодо співвідношення правосуб'єктності з такими явищами, як правоздатність, дієздатність, правочиноздатність, правовий статус чи статут. Отже, зміст категорії "правосуб'єктності" є набагато ширшим і не може бути цілком розкритим лише через ці категорії, тому що вимагає застосування інших елементів. При такому підході категорія

"правосуб'єктність" розглядається в роботі як узагальнююче поняття, елементами якої вважають правоздатність і дієздатність у їхній сукупності.

Тенденції розвитку правової науки складаються таким чином, що окрім ототожнення вказаних понять, до інституту правосуб'єктності включаються й інші елементи. Поряд із характеристикою правосуб'єктності особи в універсальному значенні в роботі відображено наявність в юридичній практиці понять "правовий статут" та "правовий статус". Спроба включити до змісту правосуб'єктності поняття "статут" чи "права та обов'язки з статутом", є слідством вузького розуміння правоздатності.

У цьому аспекті постає необхідність внесення деяких змін щодо новелізації законодавчих норм стосовно правосуб'єктності з метою узгодження їх із вимогами Конституції України та міжнародними нормами. Особливої уваги в роботі приділено аналізу сутності елементів правосуб'єктності в концепції розвитку сучасного приватного права України. У ході такого структурного дослідження необхідно зазначити, що деякі питання структури цивільної правосуб'єктності, її змісту, взаємодії окремих елементів, заслуговують на увагу, а особлива актуальність спостерігається у рамках розвитку Основного Закону і цивільного законодавства, що регулює правовий статус фізичних та юридичних осіб.

В роботі зазначається, що зміст правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб і зміст публічно-правових утворень суттєво відрізняються між собою. Правосуб'єктність фізичних осіб містить правоздатність і дієздатність. Щодо юридичних осіб і публічних правових утворень, то в цьому випадку дієздатність не належить до змісту їхньої правосуб'єктності, оскільки правосуб'єктність визначає статус суб'єкта цивільних прав, а правоздатність - їхній зміст. Стосовно юридичних осіб і публічно-правових утворень поняття дієздатності тотожне (іманентне) поняттю правоздатності.

Отже, у дослідженні наголос зроблено на тому, що проблема виокремлення і вивчення взаємодії елементів структури цивільної правосуб'єктності осіб належить до ключових питань загальної цивільної правосуб'єктності осіб, які мають на меті виявлення складних характеристик системи правосуб'єктності.

У *підрозділі 1.3. "Поняття правосуб'єктності осіб у колізійному праві"* досліджується природа правосуб'єктності, яка дає можливість розглядати її елементи: право - і дієздатність у сукупності, як праводієздатність, що відображає неподільність цих явищ не тільки у просторі, але й у часі, у будь-яких правовідносинах між основними суб'єктами цивільно-правових відносин - фізичними та юридичними особами.

Особлива увага в роботі приділяється дослідженню таких її основних елементів, як правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, що виявляються у приватноправових відносинах міжнародного значення, ускладнених "іноземним елементом", де суб'єктами є фізичні та юридичні особи іноземних держав, самі іноземні держави і міждержавні міжнародні організації.

Тому в роботі увага приділяється конфліктним правовим питанням, що виникають внаслідок участі фізичних та юридичних осіб у цивільному обороті як у країні, так і на міжнародному рівні. Здійснений теоретичний аналіз, як уявляється, свідчить про наявність проблеми, що постає у випадку, коли така участь ускладнюється тим, що багато хто з цих осіб виступають одночасно не тільки суб'єктами цивільного права у чужих країнах, але й постійними учасниками в їхньому економічному житті.

У рамках такого підходу особливу увагу пропонується звернути на регулювання приватноправових відносин (інтересів), що виникають у процесі функціонування на міждержавній арені міжнародних організацій, іноземних фізичних і юридичних осіб, методами колізійного права. Разом із тим необхідно з'ясувати спільні риси власне колізії законів — явища, як вважається, особливого, яке виникає, коли два або більше закони, що виходять із різних правових систем, претендують одночасно на встановлення, регулювання тих самих правовідносин, обсягу прав і обов'язків, пов'язаних з іноземним елементом.

З огляду на сказане, в рамках дослідження правосуб'єктності осіб доцільно довести те, що проблема колізій в основному виникає між приватноправовими нормами, які визначають обсяг прав і обов'язків цих учасників.

Розглядаючи правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб у колізійному праві в рамках української правової системи, доцільно зупинитися на аксіологічному аналізові сутності колізійного права, в основі якого лежить "collisio" (лат.) - термін, що означає зіткнення яких-небудь протилежних сил, інтересів, прагнень, зумовлених різним змістом права в кожній конкретній державі, що здійснює регулювання однорідних суспільних відносин.

У процесі теоретичного дослідження доведено, що наявність цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, призводить до колізії цивільного права різних держав, що, у свою чергу, зумовлює появу проблеми вибору компетентного правопорядку, який визначає статус учасників і застосування права для врегулювання такого відношення. У той же час, приділяється увага деталізації поняття "колізійне право", стверджується, що в Україні поступово сформувалася профілююча галузь

- колізійне право, метою якого є, в основному, регулювання цивільно-правових відносин, що виходять із різних правових систем, З іншого боку, не можна не відзначити наявність й іншого внутрішньо національного колізійного права (колізійного права інших держав), формування якого викликане суперечностями внутрішніх законодавчих актів, які не відповідають, насамперед, вимогам Конституції і законів України.

Розбіжність у змісті правосуб'єктності осіб між цивільним і колізійним правом різних держав, призводить до появи так званих "відносин, що кульгають". Це такі відносини, що за правом однієї держави є юридично дійсними, законними, а за правом іншої- вони незаконні і не породжують ніяких юридичних наслідків.

В роботі підкреслюється, що колізійне (конфліктне) право покликає вивчати не зіткнення осіб із законами при з'ясуванні свого юридичного статусу, а навпаки, зіткнення тільки між законами у частині встановлення обсягу прав і обов'язків юридичних і фізичних осіб.

Досить актуальним у роботі, уявляється розгляд колізійних питань у діяльності юридичних і фізичних осіб при укладенні і вчиненні зовнішньоторговельних операцій, у рамках яких визначаються застосування і реалізація відповідного обсягу прав і обов'язків. У цьому зв'язку необхідним уявляється визначення ролі національних норм колізійного законодавства, насамперед України, національного законодавства держав, з якими Україна співробітничает, їх впливу на формування і регулювання обсягу правосуб'єктності як універсального міжнародного явища.

Виходячи з великої кількості суперечливих думок щодо проблем правосуб'єктності осіб, уявляється за необхідне розгляд співвідношення в контексті участі у відносинах приватноправового характеру, такого універсального суб'єкта, як держава, а також державних (муніципальних) утворень. У цьому аспекті варто звернути увагу на тісний взаємозв'язок міжнародного приватного права (далі МПП) із міжнародним публічним правом. їхні норми мають спільну мету - створення правових умов розвитку міжнародного співробітництва в різних галузях. Більше того, зв'язок міжнародного публічного права і МПП виявляється, насамперед, тоді, коли як джерело МПП застосовуються норми, сформульовані спочатку як правила міжнародного договору, а потім трансформовані (імплементовані) у норми внутрішнього законодавства.

Здійснений аналіз дозволив дійти висновку про те, що попри значну увагу науковців до зазначеної проблеми, велика кількість питань усе ще залишається недослідженою. Отже, проаналізовані питання загальної юридичної категорії правосуб'єктності є актуальними з теоретичної та практичної точок зору.

Розділ 2 "Особливості становлення правосуб'єктності фізичних осіб у колізійному праві України", що складається із трьох підрозділів, присвячено дослідженню природи, понятійного апарату, змістовності правосуб'єктності фізичних осіб та аналізу колізійних критеріїв приватноправового характеру в законодавстві України.

У підрозділі 2.1. *"Правова сутність і природа фізичних осіб як суб'єктів приватноправових відносин"* аналізуються умови, за наявності яких людина виступає повноправною особою, суб'єктом у сфері приватного права, а саме: по-перше, повинна бути людиною з позицій природного права ("мати розумну душу" і людське тіло з виразними ознаками статі), по-друге, повинна представляти особу з позиції (persona) цивільного права.

У римській родині на характеристику людини як особи цивільного права впливали кілька обставин: її стан свободи або несвободи, стан громадянства, її статус. Відсутність будь-якого статусу не дозволяла говорити про людину як про суб'єкта приватного права. В дослідженні робиться висновок, що правоздатність не є природженою властивістю людини, а представляє, як і сама держава і право, надбудовне явище на базисі економічних відносин суспільства. Іншими словами, правоздатність коріниться в соціально-економічному ладі даного суспільства у даний період його розвитку.

Аналізуються становлення понять "особа", "людина", "правосуб'єктність" як за часів римського права, так і за радянських часів і, звичайно, у сучасному цивільному праві.

Приділяється увага визначенню статусу громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства, апатридів. Статус цих осіб, крім норм міжнародного права, визначається також міжнародними угодами. Найчастіше це двосторонні угоди, що встановлюють режим іноземців на основі взаємності; вони є різними за обсягом регулювання: або гарантують правопорядком своєї держави певні спільні для обох держав права, або зрівнюють у правах громадян країни - контрагента і громадян своєї країни. Такі угоди мають різні назви: договори про поселення, консульські конвенції, угоди про взаємність тощо.

Досліджена природа правових статусів фізичних осіб являє собою не тільки наукове і теоретичне, але й реальне фактичне відношення міжнародного співтовариства в рамках як внутрішньодержавного, так і міжнародного права до окремо взятого індивіда. Крім того, чітко виокремлюється позиція, яку можна сформулювати так: *"Фізична особа без держави - ніщо"*. Підтвердженням цьому є те, що всякий правовий статус фізичної особи формується тільки як наслідок зв'язку індивіда і держави, а іноді й

декількох держав.

Уявляється важливим удосконалення форм законодавства, виключення із законів суперечливих норм у цій сфері, що має призвести до формування правового поля індивіда і доступу його до міжнародного цивільного обороту як повноцінного учасника із заздалегідь і чітко визначеними правами та обов'язками.

У *підрозділі 2.2. "Правовий статус іноземних фізичних осіб: становлення понятійного апарату"* приділяється увага історії ставлення до статусу іноземців. У світовій історії відбулася тривала еволюція: від майже повної нетерпимості до іноземців, сприйняття як ворога, до поступового подолання такого забобону; від їхнього безправного, беззахисного статусу - до наділення тим чи іншим обсягом прав і обов'язків, правовим захистом..

Питання про правосуб'єктність і правовий статус іноземців набуло особливої актуальності і практичної значимості у ХХ ст. на рівні світового співтовариства.

Здійснений у дослідженні аналіз ретроспективи становлення понятійних процесів у законодавстві і доктрині дає можливість стверджувати, що правовий статус іноземних осіб в Україні поширюється на тих, хто перебуває на території України чи за її межами і вступає у правовий зв'язок з Україною, і на тих, хто не є громадянином України і має достовірне підтвердження своєї приналежності до громадянства іноземної держави. Саме в такому розумінні слово "іноземець" є синонімом словосполучення "іноземний громадянин".

У процесі дослідження робиться висновок, що за іноземцями визнаються цивільні і приватні права. Втім, і їх надання іноземцям не має глобального характеру. Питання може бути вирішене по-різному в кожному конкретному випадку. Права іноземців ґрунтуються, скоріше на нормах конкретних галузей внутрішньодержавного права і права конвенційного. Норми внутрішньодержавного права закріплюють надання прав іноземцям, відмовляють у них або регулюють пов'язані із цим питання. Іноді в законі існують явні прогалини та відсилання і необхідно використовувати колізійні норми. У зв'язку з цим створюється те, що мовою правової науки і практики іменується "колізія законів".

У *підрозділі 2.3. "Колізійні критерії приватноправового характеру в законодавстві України щодо правоздатності і дієздатності іноземців"* доводиться про існування необхідності у створенні такої системи застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку, яка дала би можливість українській державі ефективно виконувати свої зобов'язання на міжнародній арені, особливо стосовно реалізації прав людини, незале-

жно від того, є особа власне громадянином України чи іноземною фізичною особою.

Проблема правового статусу іноземців у країні перебування існує майже 3 тис. років. Із тих пір, як утворилися перші в історії людства цивілізовані держави, населення поділилося за територіальним принципом і з'явилися чужоземці. У дослідженні наводяться приклади вирішення зазначеної проблеми як на основі чинного вітчизняного законодавства, законодавств іноземних країн, норм міжнародного права, так і історичного досвіду врегулювання.

На основі здійсненого дослідження робиться висновок, що іноземні громадяни, володіючи певним обсягом правоздатності, наданої їм вітчизняним правопорядком, під час свого перебування на території іншої держави не вправі посилатися на той обсяг прав, якими вони володіють у своїй державі. У той же час обсяг прав, якими наділені іноземні громадяни в іншій державі, найчастіше може бути більш значним, ніж той, який вони мають на своїй батьківщині.

Робиться висновок, що наданий іноземним особам в Україні національний режим має безумовний характер. Це означає, що органи держави, у тому числі і суд, не вимагають від іноземця, що претендує на визнання якого-небудь заснованого на українському законі права, доказу того, що й українському громадянину в Україні іноземній особі надаються аналогічні права.

Розділ 3 "Особливості регулювання правосуб'єктності юридичних осіб у колізійному праві України" присвячено дослідженню обсягу цивільних прав і обов'язків юридичних осіб як публічного, так і приватного права та їх здійсненню.

У підрозділі 3.1. "Сутність і значення юридичної особи як суб'єкта міжнародних приватноправових відносин" аналізується значення категорії правового статусу для юридичних осіб у зв'язку зі зростанням господарської діяльності юридичних осіб та її поширенням поза межами однієї держави. Як уже було зазначено, суб'єктами таких правовідносин виступають крім окремих індивідів, колективи людей, спільноти. У юридичній науці і практиці періодично виникають дискусії на предмет теоретичного осмислення колективних утворень, а особливо їх правосуб'єктності, тим більше, що для цього є незаперечні підстави.

Аналізуються різні концепції щодо статусу юридичної особи, історія поняття юридичної особи, історичний досвід урегулювання статусу юридичних осіб, починаючи ще з часів Римського права досліджуються теорії статусу юридичних осіб, що були обґрунтовані різними цивільними школами

Робиться висновок, що юридичними особами, які діють за межами країни, є як юридичні особи, що займаються комерційною діяльністю (підприємства, організації та об'єднання всіх видів), так і юридичні особи, основною метою яких є проведення некомерційної діяльності (наприклад, релігійні організації). Сама держава також може діяти як суб'єкт міжнародних приватноправових відносин (наприклад, виступати стороною по угоді щодо оренди майна за кордоном чи іноземного інвестування).

У підрозділі 3.2. *"Роль особистого статуту і теорії національності у визначенні правоздатності і дієздатності юридичних осіб у колізійному праві"* обґрунтовується необхідність визначення, до якої держави належить та чи інша юридична особа. Так, у тих випадках, коли в торговельних договорах указується, що юридичним особам певних держав надається режим найбільшого сприяння або національний режим, постає питання про правосуб'єктність іноземних юридичних осіб, про їх допуск до здійснення господарської діяльності на території даної держави. У цілому ряді випадків важливо встановити, до якої держави належить та чи інша юридична особа.

Класична доктрина міжнародного приватного права визначає особистий закон утворення залежно від його державної приналежності, "національності". Особистий статут юридичної особи відповідає на питання, чи є дане утворення юридичною особою, яким є обсяг його правоздатності тощо. Однак від поняття особистого статуту, що регулюється колізійним правом, слід відрізнити поняття державної приналежності юридичної особи.

Державна приналежність ("національність") за сучасних умов - є складною для визначення категорією. Складність виникає у зв'язку з тим, що вивезення капіталу може набувати різноманітних форм і, відповідно, за допомогою різних методів можуть утворюватися юридичні особи. Особистий статут юридичної особи визначається по-різному і залежить від її державної приналежності. Термін "національність" у міжнародному приватному праві застосовується до юридичних осіб умовно. Під національністю юридичної особи розуміється приналежність юридичної особи до певної держави.

Питання про національність юридичної особи в різних державах, як уже зазначалося, вирішується по-різному. Кожна держава визначає національність юридичної особи за своїми принципами та нормами. Але скрізь вона матиме яку-небудь національність, приналежність до певного правопорядку. Щоб усунути розбіжності у визначенні національності юридичних осіб, необхідно встановити єдиний, спільний критерій.

Отже, правосуб'єктність юридичних осіб характеризується не тільки.

своєю стійкістю, статичністю, але й можливою її динамікою. Як видно, правосуб'єктність підприємства у своїй динаміці набуває гетерогенного характеру, що не можна не враховувати в процесі її правового опосередкування.

Підрозділ 3.3. "Колізійні питання правоздатності і дієздатності в діяльності іноземних юридичних осіб в Україні" присвячено дослідженню питання про іноземних юридичних осіб в Україні, їхній правовий статус, що регулюється українським правом, оскільки ділові зв'язки і торговельні взаємини нашої держави зі світовими державами встановлюються шляхом ведення операцій з іноземними юридичними особами.

На сьогодні колізійно-правове регулювання питань приватноправового статусу юридичної особи переживає серйозну кризу. Пов'язана вона, насамперед, із неможливістю знайти таку єдину колізійну прив'язку, яка влаштовувала би більшість держав і відповідала би потребам інтернаціональних економічних зв'язків, що розвиваються.

З огляду на тенденції розвитку науки, законодавства, а також правозастосовної практики, можна відзначити такі шляхи вирішення проблем, пов'язаних із правовим статусом іноземних юридичних осіб:

- 1) чітке законодавче визначення статусу ряду іноземних право-суб'єктних утворень, поряд із вітчизняними підприємствами;
- 2) усунення суперечностей у чинних правових актах щодо підприємств з іноземними інвестиціями.

Загальна правосуб'єктність юридичної особи не має абсолютного (універсального) характеру. Вона має межі, які визначаються спеціалізацією (профілем діяльності). Держава у сфері цивільно-правових відносин має загальну правоздатність. Загальний характер правоздатності держави виявляється в тому, що держава може мати будь-які цивільні права і виконувати цивільні обов'язки, необхідні для здійснення діяльності, не забороненої законом у рамках установленого правопорядку.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються наукові результати дослідження та узагальнюються пропозиції щодо вдосконалення чинного міжнародного приватного і цивільного законодавства та практики його застосування.

До цього часу в Україні проводилися дослідження стосовно визначення поняття та значення правосуб'єктності в цивільному праві України. Науковцями не приділялося належної уваги правосуб'єктності осіб у колізійному (міжнародному приватному) праві.

При визначенні поняття правосуб'єктності осіб та її складових елементів необхідно враховувати здобутки цивільного права та загальних поло-

жень теорії права.

Правоздатність можна визначити як абстрактну можливість особи бути суб'єктом прав і обов'язків, що гарантуються всім громадянам та є невід'ємною природною властивістю фізичної особи. Правосуб'єктність є засобом визначення кола суб'єктів цивільного права та дає підстави для визначення кола можливостей суб'єкта цивільного права. Дієздатність у її прямому розумінні застосовується лише до громадян як суб'єктів цивільного права.

Дієздатність — це властивість (якість), пов'язана з розумовими здібностями і психічним станом людини. Умовами (підставами) цивільної дієздатності є в сукупності розумові здібності людини та її психічний стан. Однак вирішальне значення належить вольовому моментові. Зміст дієздатності складають: правочиноздатність, деліктоздатність, тестаментоздатність, трансдієздатність, бізнесдієздатність, шлюбно-сімейна дієздатність.

Однак варто підкреслити, що в законодавстві не одержало чіткого вирішення питання про момент виникнення правосуб'єктності підприємства. Якщо, правоздатність фізичної особи виникає з моменту її народження, а дієздатність у повному обсязі настає з досягненням повноліття, то в юридичної особи правоздатність і дієздатність настають одночасно - з моменту її державної легалізації (реєстрації). З урахуванням цієї тотожності, доцільно вживати загальноприйнятий термін - "правосуб'єктність".

Цивільна правосуб'єктність юридичної особи складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності цієї особи. Цивільна правоздатність юридичної особи - це її здатність мати цивільні права і обов'язки, яка виникає з моменту створення юридичної особи і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб запису про припинення її діяльності. Загальна правосуб'єктність юридичної особи не має абсолютного (універсального) характеру. Вона має межі, які визначаються спеціалізацією (профілем діяльності). Держава у сфері цивільно-правових відносин має загальну правоздатність. Загальний характер правоздатності держави виявляється в тому, що держава може набувати та здійснювати цивільні права і мати цивільні обов'язки, необхідні для здійснення діяльності, не забороненої законом у рамках установленого правопорядку.

Дослідження правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб крізь призму МПП є певною мірою актуальним, з огляду на те, що МПП регулює відносини, ускладнені іноземним елементом, в яких однією зі сторін є фізична або юридична особа. Звідси - проблема правосуб'єктності згаданих осіб у рамках право порядків декількох держав уявляється загальноновизнаною, і це можна аргументувати хоча б тим, що ці особи є основними

суб'єктами МПП.

Проблема особи як суб'єкта міжнародного приватного права є однією з найбільш складних у сучасній міжнародно-правовій доктрині.

Права іноземців ґрунтуються скоріше на нормах конкретних галузей внутрішньодержавного права і права конвенційного. Норми внутрішньодержавного права закріплюють надання прав іноземцям, відмовляють у них або регулюють пов'язані із цим питання. Іноді в законі існує явна прогалина (відсилання), тоді необхідно використовувати колізійні норми. У зв'язку з цим створюється те, що мовою правової науки і практики іменується "колізія законів".

Робиться висновок, що наданий іноземним особам в Україні національний режим має безумовний характер. Це означає, що органи держави, у тому числі і суд, не вимагають від іноземця, що претендує на визнання якого-небудь заснованого на українському законі права, доказу того, що й українському громадянину в країні іноземної особи надаються аналогічні права. Здійснене дослідження регулювання правосуб'єктності юридичних осіб дозволяє зробити висновок, що здійснення цивільних прав і обов'язків юридичними особами як публічного, так і приватного права, провадиться її органами або представниками. Стосовно юридичних осіб не є необхідним застосування категорії "дієздатність", тому що вона є іманентною поняттю їхньої правоздатності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чернолуцкий Р.В. Коллизионные вопросы правосубъектности иностранцев в Украине //Актуальні проблеми політики: Зб. наук, праць /Голов. ред. С.В. Ківалов; заст. голов, ред. Л.І. Кормич. - Одеса: Юрид. л-ра., 2000. - Вип. 9. - С. 316-320.

2. Чернолуцкий Р.В. Правовое регулирование иммиграционных процессов в Украине и в Японии //Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: Матер. міжнар. наук, конференції (Одеса, 17-20 жовтня 2000 р). - К., 2000. – С. 397 - 402.

3. Чернолуцкий Р.В. Особенности трудовых правоотношений с "иностранным элементом" в Украине // Актуальні проблеми держави і права; Зб. наук. праць. - Вип. 9. - Одеса: Астропринт, 2000. – С. 219 - 227.

4. Чернолуцкий Р.В. Правовой статус иностранцев: становление понятийного аппарата в истории украинского конституционализма //Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції. (Одеса, Жовтень 2000р.) /За редакцією С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. - Бібліотека журналу "Юридичний вісник". - Одеса: Юрид. л-ра.,

2001.- С. 222-227.

5. Чорнолуцький Р.В. Актуальні питання захисту прав іноземців в законодавстві України //Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності: Матер. міжвуз. наук - практ. конференції (Донецьк, 27 квітня 2001 р.) /Гол. ред. І.Г. Кириченко. -Донецьк: ДІВС, 2001.-С. 370-379.

6. Чорнолуцький Р.В. Актуальні проблеми створення і діяльності спільних підприємств в Україні //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. - Вип. 11. -Одеса: Астропринт, 2001. -С. 602 - 605.

7. Чорнолуцький Р.В. Сучасна конституційна доктрина України щодо правового статусу іноземців //Актуальні проблеми політики: 36. наук. праць /Голов. ред. С.В. Ківалов; заст. голов. ред. Л.І. Кормич. - Одеса: Юрид. л-ра., 2001. - Вип. 12. – С. 352 - 359.

8. Чорнолуцький Р.В. Формування правового статусу іноземців в умовах розвитку українського парламентаризму //Парламентаризм в Україні: теорія та практика: Матер. міжнар. наук-практ. конференції, присвяченої 10-й річниці з дня проголошення незалежності України, та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України. - К., 2001. - С. 356 - 360.

9. Чорнолуцький Р.В. Регулювання приватноправових відносин щодо участі іноземних осіб у судових інстанціях України //Актуальні проблеми політики. 36. наук. праць /Голов. ред. С.В. Ківалов; заст. голов. ред. Л.І. Кормич. - Одеса: Юрид. л-ра., 2002. - Вип. 13 - 14. – С. 281 - 286.

10. Чернолуцкий Р.В. Актуальные проблемы правосубъектности иностранных юридических лиц в коллизионном праве Украины и России //Актуальні проблеми політики: 36. наук. праць /Голов. ред. С.В. Ківалов; заст. голов. ред. Л.І. Кормич. - Одеса: Юрид. л-ра., 2002. - Вип. 15. - С. 213-220.

11. Чорнолуцький Р.В. Правовий статус осіб і нове колізійне право України //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. - Вип. 16. - Одеса: Юрид. л-ра., 2002. – С. 434 - 438.

12. Чорнолуцький Р.В. Правосуб'єктність держави у колізійному праві України //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. - Вип. 18. - Одеса: Юрид. л-ра., 2003. – С. 470 - 474.

13. Чорнолуцький Р.В. Міжнародне публічне право та міжнародне приватне право: актуальні проблеми співвідношення та взаємозв'язку //Международное право после 11 сентября 2001 года: Сб. науч. статей. /Под ред. М.Ф. Орзиха, М.Е. Черкеса. - Одесса, 2004. - С. 236 - 243.

АНОТАЦІЯ

Чорнолуцький Р.В. Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню проблем правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб у колізійному праві України. У дисертації на основі аналізу доктринальних досліджень, законодавства України та законодавств інших держав, норм міжнародного приватного права та міжнародних договорів, а також матеріалів міжнародної практики визначається феномен юридичної категорії правосуб'єктності осіб у відносинах конфліктного правопорядку, ускладнених "іноземним елементом", яка охоплюється поняттями "правоздатність" та "дієздатність" з'ясовується зміст правового статусу фізичних та юридичних осіб.

Основною метою теоретичного дослідження є комплексний аналіз загальнотеоретичної категорії правосуб'єктності осіб (учасників) міжнародних приватних правовідносин, вивчення та досконалий аналіз законодавства, що визначає правовий статус осіб (суб'єктів) приватноправових та цивільних відносин, ускладнених "іноземним елементом", практики його застосування, наукове осмислення правосуб'єктності як самостійної категорії приватноправових відносин, цивільного та міжнародного приватного права, становлення та розвиток цієї категорії у колізійному праві України та дослідження колізійних проблем її сутності і змісту на новому етапі розвитку сучасного законодавства.

У дисертації проаналізовано особливості міжнародної правосуб'єктності та співвідношення з категоріями право-дієздатності осіб у колізійному праві. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України та міжнародного приватного права.

Ключові слова: правосуб'єктність, фізична особа, юридична особа, правоздатність, дієздатність, особистий статут, національність, "іноземний елемент", колізійне право України.

АННОТАЦИЯ

Чернолуцкий Р.В. Проблемы правосубъектности лиц в коллизионном праве Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский про-

цесс; семейное право; международное частное право. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2006.

Диссертация посвящена обоснованию и исследованию теоретических и практических проблем юридической категории правосубъектности лиц частного права. В диссертации осуществлен комплексный анализ проблем возникновения и реализации правосубъектности физических и юридических лиц в коллизионном праве Украины. На основании анализа доктринальных исследований, законодательства Украины и законодательств других государств, норм международного частного права и международных договоров, а так же материалов международной практики определяется феномен юридической категории правосубъектности лиц (участников) в отношениях конфликтного правопорядка, осложненного "иностранном элементом", который охватывается понятием "правоспособность" и "дееспособность" и определяет содержание правового статуса физических и юридических лиц.

Впервые на монографическом уровне проводится исследование понятий и реализации элементов правосубъектности в отношении определения правового статуса лиц различных правопорядков, участников частноправовых отношений, осложненных "иностранном элементом".

На основании осуществленного исследования делается вывод о том что правовая наука и практика не имеют единого подхода относительно применения структуры элементов правосубъектности лица, в связи с чем очень часто возникают противоречия относительно соотношения категории правосубъектности с такими явлениями, как правовой статус или правовое положение, личный статут.

Аргументировано подчеркивается, что содержание категории правосубъектности намного шире и не может быть целиком раскрыто даже через две свои основные составляющие, потому что требует применения иных элементов реализации субъективных прав. Таким образом, при таком подходе в научном исследовании, правосубъектность рассматривается как обобщенное понятие, элементами которого выступают правоспособность и дееспособность в своей совокупности.

Анализ и выявление проблем в применении правосубъектности лиц в коллизионном праве Украины проведены и осуществлены в аспекте исторического анализа и в сравнении с опытом законодательства зарубежных стран. В работе последовательно изучается генезис данной юридической категории, ее гражданско-правовая характеристика и международное значение, проведен сравнительный анализ элементов правосубъектности лиц в частноправовых отношениях. Сформулированы предложения относительно усовершенствования гражданского законодательства Украины и

международного частного права.

Ключевые слова: правосубъектность, физическое лицо, юридическое лицо, правоспособность, дееспособность, личный статус, национальность, «иностраннный элемент», коллизионное право Украины.

SUMMURY

Chernolutskiy R. V. The problems of legal personality in conflict of laws of Ukraine. —Manuscript.

Dissertation for a candidate Degree in Law in specialty 12.00.03. - Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private law. Odessa National Academy of Law. Odessa, 2006.

The dissertation is devoted to the research and foundation of theoretical and practical problems of the juridical category of legal personality of private law. The dissertation is pointed at the complex analysis of problems of accrual and realization of legal personality of natural and legal persons in conflict of laws of Ukraine. The phenomenon of the juridical category of legal personality (participants) in the relationships of conflict legal order that is engrafted by "foreign element", which is covered by such concepts as "legal capacity" and "active capacity" and determines the legal status content of natural and legal persons is defined on the basis of analysis of doctrinal research, the legislation of Ukraine and other states, private international law and international agreements rates, as well as the materials of international practice.

The main task of the given theoretical research is the scientific comprehension of legal personality as an independent category of civil and private international law relations, formation and development of the given category in conflict of laws of Ukraine and the research of its essence and content conflict problems at the new stage of the national legislation development.

The peculiarities of international legal personality compared with the categories of persons' legal and active capacity in conflict of laws of Ukraine are analyzed. The proposals regarding improvement of civil legislation of Ukraine and private international law are formulated.

The keywords: legal personality, natural persons, legal persons, legal capacity, active capacity, personal statute, nationality, «international element», conflict of laws of Ukraine.